

ՀԱՅ ՊԱՏՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՆՈՐ ՀԱՐԱՑՈՒՅՑԸ

Պատմության հարցեր-2: Խմբ.՝ Ա. Ստեփանյան, Եր., «Զանգակ-97» հրատարակչություն, 2013, 344 էջ*:

ԵՊՀ Համաշխարհային պատմության ամբիոնի վարիչ, պատմական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր Ալբերտ Ստեփանյանի խմբագրությամբ լույս է տեսել «Պատմության հարցեր-2» տարեգիրքը:

Ժողովածուն ամփոփում է ԵՊՀ Համաշխարհային պատմության ամբիոնի և նրան մերձ կանգնած մի խումբ արհեստավարժների (պրոֆեսիոնալներ) հետազոտությունները: Վերլուծությունների և նպատակի բնույթով տարեգիրքը կարևոր խոսք է արդի հայ պատմագիտության բնագավառում ոչ միայն իր հարուստ բովանդակության և հայ պատմագիտության լավագույն ավանդույթները շարունակելու տեսանկյունից, այլև «պատմության գրութի նոր հնարավորության» առումով:

Մտորելով այդ ամենի շուրջ՝ անխուսափելի են հետևյալ հարցադրումները. կարելի՞ է արդյոք տարեգրում ընդգրկված հրապարակումների իմաստային ու ժամանակագրությունը և դրանց համարերման ձիգը համարել պատմության նոր հարացույցի ցուցիչ, եթե այն՝ որքանով է իրական խոսել պատմության նոր հարացույցի հայկական տարբերակի մասին:

Արդեն 2002 թ. պրոֆ. Ա. Ստեփանյանի խմբագրությամբ լույս տեսած «Ինքնության հարցեր»¹ տարեգրում փորձ էր արվել «լուսաբանել համակեցական ինքնության (և առաջին հերթին՝ հայ ինքնության) հիմնահարցերը՝ ամբողջի, հատվածի, ինքնապատկերի, համամարդկային և տիեզերական Հանուրի դիտանկյուններից», հարդյունս որի «անհատներն ու ազգերը հասնում են մտահոգելոր կայացման նորանոր հանգրվանների»²:

Ասվածի տրամաբանական շարունակությունն ակնհայտ է «Պատմություն և կրթություն» հանդեսի երկու պրակտերում (1-2/2005 և 3-4/2007): Այդ հանդեսի խնդիրն էր հայ պատմագիտության ներքին կառույցների և արժեքային համակարգերի վերանայմամբ «խորացնել ազգի պատմական հիշողությունն ու գիտակցությունը»³: Եվ այս ամենն իրագործելու համար անհրաժեշտ էր համարվում «պատմագետների արհեստախմբի (կորպո-

*Ըստունվել է տպագրության 4.03.2014:

1 «Ինքնության հարցեր, տարեգիրք», խմբ. Ա. Ստեփանյան, Եր., «Զանգակ-97», 2002, 296 էջ:
2 Երկու խոսք, «Ինքնության հարցեր, տարեգիրք», խմբ. Ա. Ստեփանյան, Եր., «Զանգակ-97», 2002, էջ 9:

3 Ա. Ստեփանյան, Ըսթեցողին, «Պատմություն և կրթություն», Եր., «Զանգակ-97», 2005, էջ 7:

բացիա) հետևողական և տևական աշխատանքը», նպատակավ «ի մի բերելու պատմագիտության առկա բոլոր ենթատեքստերն ու ենթալեզուները՝ սկսած ակադեմիական էսաեից մինչև ընկերաբանական (սոցիոլոգիական) հարցախույզ, պատմական դիմանկարից մինչև մանկավարժական դիտարկում», ստեղծելու համար «պատմական գիտության մի այնպիսի միջավայր, որտեղ հաշվի կառնվեն ընթերցողական տարասեռ հետաքրքրություններն ու ձաշակները»⁴:

Այս համապատկերում «Պատմության հարցեր-2» տարեգիրքը կարելի է դիտարկել իրեն մեզանում **պատմագիտության ինքնագիտակցման որոշակի հանգրվան:** Հստ այդմ ժողովածուն **նպատակ ունի ձևավորելու հայ նոր պատմագետի կերպարը:** Պատմական խաղընթացի (ֆարուլա) կայացման կարևորագույն նախապայմաններից մեկը պատմագետի անձն է: Նա ներգրավված է իր դարաշրջանի ընկերային, գիտական և մշակութային իրողությունների համապատկերում պատրաստ դրանց դիտանկյունից երկխոսային հարաբերություն հաստատելու անցյալի հետ: Այդ երկխոսային պատմությունը միտված է պատասխան տալու ոչ միայն «ինչ է եղել» հարցին, այլ նաև՝ «ինչ կարող էր լինել ըստ պատահականության և անհրաժեշտության»: Դրանով՝ ընդլայնվում են պատմության ավանդական սահմանները⁵:

Մեծ մուտավորությամբ՝ այսպիսին է մեզանում «պատմություն» գիտակարգի վերափոխման հեռանկարը: Համալիր հարցադրումներով էլ այն ամրողացնում է «Ինքնության հարցեր» տարեգրքի և «Պատմություն և կրթություն» հանդեսների խնդրարկումներն ու հայ պատմագիտության մեջ ուրվագծում պատմագիտական նոր հարացույցի հնարավորությունը:

Այսպիսով՝ «Ինքնության հարցեր» տարեգրքի, «Պատմություն և կրթություն» հանդեսի չորս համարների և «Պատմության հարցեր-1», «Պատմության հարցեր-2» տարեգրքերի համադրմամբ ակնհայտ է դառնում, որ մեզանում փորձ է արվում պատմությունը դիտարկել ասույթի բոլոր կարևոր միջավայրերում (և ակադեմիական, և բուհական, և դպրոցական), միտված՝ պարագելու պատմության տարաբնույթ ընկալումները: Հստ այդմ կարող ենք առանձնացնել նորարարականության դրսնորումն առնվազն վեց տարրեր չափույթներում: Այն է՝

ա. Պատմության դիտարկումը տրամասույթի տարասեռ չափույթներում (ակադեմիական, բուհական, դպրոցական),

բ. Տեսական պատմագիտական խնդիրներ,

գ. Կոլեկտիվ մենագրության ժանրը (հոդվածների իմաստային և ժանրային ամրողականությունը),

դ. Մենագրական հոդվածի ժանրը,

ե. Լեզվական ատաղձը,

զ. Քաղաքակրթական չափույթը:

Պատմության դիտարկումը տրամասույթի տարասեռ չափույթներում ընկալվում է երկու ուղղությամբ՝ մի կողմից, միջգիտակարգային (միջդիս-

4 Անդ:

5 Ա. Ստեփանյան, Երկու խոսք, «Պատմության հարցեր-2», Խմբ. Ա. Ստեփանյան, Եր., «Զանգակ-97», 2013, էջ 7:

ցիպիխար), մյուս կողմից՝ պատմության լուսաբանման ու մատուցման հնարավորությունը ակադեմիական, բուհական, դպրոցական միջավայրերում:

Տարեգիրքը ավանդական պատմագիտության փակուղային, ներփակ իրողությունը հաղթահարելու համար առաջադրում է հարակից գիտությունների հետ ընդլայն փոխհարաբերությունների ձանապարհը՝ նրանց արդյունքների երկխոսանացմամբ-բազմախոսացմամբ: Գիտություններ, որոնք մարդուն դիտարկում են տարբեր դիտանկյուններից: Համոզում կա, որ հարդյունս այս երկխոսության, հնարավոր կիխի ստանալ հասարակության(ների) և մարդու(կանց) փոխհարաբերությունների ավելի ամբողջական և բազմակողմանի պատկեր:

Մյուս դեպքում (ընտրության և մատուցման) ևս այն հոլծ կարևորվում է, զի հետխորհրդային հայ պատմագիտության ձգնաժամն իր բացասական ազդեցությունն ունեցավ և պատմության ուսուցման վրա: Խիստ անջրպես է առաջացել պատմության ակադեմիական և մանկավարժական (բուհական և դպրոցական) ընկալումների միջև: Դա պայմանավորված է պատմության ընտրության և մատուցման գործում խորքային տեսական մոտեցումների բացակայությամբ:

Պատմական հիմնախնդիրների ձանաշման մարքսիստական մեթոդի սահմանափակությունը խորհրդային պատմագիտներին դրել էր ներփակ մի տարածության մեջ: Հարդյունս դրա՝ 20-րդ դարի պատմագիտական շատ հեղինակավոր ուղղությունների արդյունական մեթոդները կամ բոլորովին ժխտվում էին, կամ չէին արժանանում լուրջ վերաբերմունքի: Հետխորհրդային ժամանակաշրջանում արդեն առաջին անգամ հնարավորություն ունենալով այլոց կենսափորձի և մեթոդների հաղորդակցության, յուրացման համար, ներկայումս տեսության և մեթոդների խնդրականը ձեռք է բերում ոչ միայն առաջնային, այլև վճռորոշ նշանակություն:

Վերոգրյալ ներփակությունը հաղթահարելու ուրույն ձանապարհ է առաջադրում պրոֆ. Ա. Ստեփանյանը: Այն է՝ դիմել պատմական դեպքերի, դեմքերի և իրադարձությունների լուսաբանման նոր հարացույցերի՝ եզակիական, համադրական, տիպաբանական, համակարական և այլն: Այլ կերպ ասած՝ տարտամ անցյալականությանը հաղորդել միտում, ոիրամ և չափում: Գրության տիրություն ծավալվող գործողություն, որն իրականացվում է պատճառական, ժամանակային, իմաստային, արժեքանական լծորդումներով: Ծնորհիվ դրա էլ հնարավոր է դարձել անցյալը կերպավորել իրեն խաղընթաց (Փարուլա՝ իրեն ներհատուկ երեք անփոփոխ բաղադրիչներով՝ սկիզբ, զարգացում, ավարտ⁶:

Տարեգիրքը ուրույն հետազոտական միջավայր է, ուր պատմական համատեքստը ներկայանում է իրեն հարակից գիտությունների արդյունքներով համարված մի ազդորիթմ, որն ունի իր հստակեցված նպատակը (և հետազոտական, և հասարակական հնչեղության առումներով): Բայ այդմ այն մեզ ներկայանում է իրեն պատմագիտ արհեստավարժների ամբողջական, համադրված աշխատություն: Միով բանիվ՝ կոլեկտիվ մենագրություն: Մեր պատմագիտության մեջ այդպիսի ամբողջացման փորձեր,

6 Տե՛ս Ա. Ստեփանյան, Երկու խոսք, էջ 7:

հարկավ, արվել են, սակայն սխեմատիկ. մեկ գրքի մեջ ներառվել են մի քանի հետազոտողների իրար հետ բնավ չերկխոսող աշխատանքներ: Սակայն **համընդգրկուն պատմություն** ունենալու համար կենսական անհրաժեշտություն է հարակից գիտությունների հետ համագործակցությունը, որի բացակայության դեպքում ներկա պատմագիտական ծգնաժամը անհայթահարելի իրողություն է:

Կոլեկտիվ մենագրություն - ահա հայ պատմագետներին առաջադրված նոր լուծումը, երբ զանազան կրթանքների արդյունքների համադրմամբ միայն կարելի է տվյալ ժամանակի տվյալ հիմնախնդիրը որոշարկել պատմական հիմնախնդիրների ողջ շերտերով ու ամբողջականությամբ: Այսու՝ հնարավոր է և պատմագիտության շրջափոխումը «խնդրարկման գիտության»:

Նույն սկզբունքներով կառուցված է և մենագրական հոդվածի ժանրը՝ արդեն ավելի սեղմ տարածքում: Այն է՝ հոդվածը կառուցակազմված է հետազոտական հիմնախնդիրի և դրանից բխող ենթախնդիրների շուրջ: Ըստ որում հոդվածը, իր մակարդակի տարածեն աստվածների միջև տարասեն կապեր ստեղծելով, կազմակերպում է տեքստը, որն օժտված է մենագրության իրողության բոլոր նշաններով: Այս դեպքում հոդվածը դադարում է պարզապես մուտքի, ընթացքի և ավարտի (ամփոփման) պահիվ օդակ լինելուց: Այլ կերպ ասած՝ հոդվածի սեղմ շրջանակներում հնարավոր է դառնում լուծել մի խնդիր (կամ խնդիրներ), որը ստվորաբար լուծելի է մենագրության համեմատաբար ընդգրկուն ծավալում: Հավելենք, որ մենագրային հոդվածը կազմակերպվում է պատումի (narrative) սկզբնարկով ու տրամաբանությամբ՝ գիտայենայի բանաձևում, մուտք, հիմնախնդիրի արձարձում, ավարտ-ամփոփում և գիտական ապարատ (սկզբնադրյուրների և գիտական գրականության ճշգրիտ հղում): Այս առումով ուշագրավ է նաև տարեգրի կառույցը. I. Տեսություն, II. Պատմության հոլովույթը, III. Պատմության սահմանները (Պատմական աշխարհագրություն, Պատմություն և գաղափարաբանություն, Պատմություն և նշանագիտություն, Պատմություն և գեղարվեստական տեքստ, Պատմություն և ժուռնալիստիկա), IV. Ժառանգություն, V. Պատմական ակնարկ, VI. Բուհական դասախոսություն: Բոլոր այս բաժինները, լինելով ինքնուրույն, միևնույն ժամանակ խորքային առումով կազմում են մեկ ամբողջական-երկխոսային տեքստ (տվյալ դեպքում տարեգրիք):

Պատմագիտության ներփակության և համաշխարհային պատմագիտական մտքի եզրարանական բառագանձարանից անհաղորդ մնալու պատճառով հայ պատմագիտական լեզվաբառապաշարում հրնաբաց ժամանակի աղոտանում են հետազոտական եզրերի, հղացքների կամ հասկացությունների իմաստները: Իսկ հաճախ տեղի-անտեղի, անհաջող ու թյուր կազմակերպման արդյունքում կամ դուրս են զալիս կիրարկումից, կամ էլ պահեստավորվում հազվադեպ կիրարկումների շրջանակներում: Այսու՝ հայ պատմագիտության հիմնախնդիրներից է ոչ միայն պատմագիտական հասկացությունների, հղացքների վերահսկատավորումը, այլև նորերի ստեղծումը: Այս գիտակցմամբ տարեգրիքի հիմնական ուղղություններից է արդի պատմագիտական և այլ նշանակության եզրե-

րի թարգմանում-կիրարկումը: Մի բան, որն, անշուշտ, չափազանց դժվարին աշխատանք է: Երբեմն թարգմանությունն անհնարին է. ոչ բոլոր դեպքերում է, որ օտար եզրն ու դրա հայերեն տարրերակը պարառում են համարժեք իմաստային դաշտեր: Ավելի հաճախ՝ դրանք չեն համընկնում, և մտքի ձիգ է պահանջվում՝ իին և իմաստակորույս բառերի իմաստները արդիականության համատեքստում ճշտելու և վերականգնելու համար: Առանձին բառարանի և գրքի գործ է՝ ուսումնասիրելու և ներկայացնելու թե՛ բառարանային և թե՛ բացատրական ամբողջությունը, որպիսին առկա է և հանդեսի լեզվաոճական բառապաշարում (օրինակ՝ «առոտնին պատմություն» (Histoire du quotidien / History of Everyday Life), «մուակեցվածքային պատմություն» (L'histoire des mentalités) և այլն):

Տարեգրի հիմնադիրները, վերակերպելով հայ պատմագիտության թե՛ մեթոդաբանական և թե՛ հետազոտական ողջ կառույցը, հետազոտությունների շրջանակներում պատմության հիմնախնդիրը դիտարկել են արդեն ժամանակատարածքային և բովանդակային նոր չափումներում: Դրանով փորձ է արվում հաղթահարել ավանդական գծային-իրադարձութենական ժամանակը: Այսու՝ տարեգրքի շրջանակներում պարառելով հիմնախնդիր ժամանակային չափման պատմական գործընթացի տարբեր շերտեր, առաջին անգամ հայ իրականության մեջ քայլ է կատարվում առ պատմական ժամանակի և քաղաքակրթության փոխհարաբերության հիմնախնդիրը: Այսու՝ հայոց պատմության դիտարկումը համաշխարհային պատմության հետնախորությում, նպատակավ՝ ազգային լոկալ ժամանակը լորդել համաշխարհային տոտալ ժամանակին: «Պատմությունը դիտարկելով ժամանակի քաղաքակրթական կամ «երկար տևողության» (բրոդելյան longue durée-ի) ծիրում, առաջնային են դառնում պատմական գործընթացների տարածեռության ու ոդթմային բազմազանության ձանաչումն ու հետազոտությունը, ինչին և հետամուտ են տարեգրքի հիմնադիրները:

Ավելին, քայլ է կատարվում քաղաքակրթական հոլիզմը (ամրողջնկալում) կառուցանալու և նրա բաղադրիչների միջև նոր (պատճառական, տիպաբանական, համակարական) հարաբերություններով պատումի նոր մետատեքստ ձևավորելու ուղղությամբ: Բայց այս մոտեցումը տարեգրում դեռ սույն ուրվագծվում է՝ հետագա զարգացման հանձնառությամբ: Հուսանք, այն հետազոտական նոր հեռանկարներ կրացի:

Այսքանն իսկ բավական է եզրակացնելու համար, որ «Պատմության հարցեր-2» տարեգրիքը հումանիտար գիտությունների տարաբնույթ ալգորիթմների համադրման հաջողված փորձ է: Եվ դա թույլ է տալիս այն դիտարկել իրքն պատմության նոր հարացույցի օրինականացման հայկական նախագիծ:

Սմբատ Խ. Հովհաննիսյան
Պատմ. գիտ. թեկնածու

A NEW PARADIGM OF ARMENIAN HISTORIOGRAPHY

Problems of History-2, Ed.: A. Stepanyan, Yerevan, “Zangak-97”, Publishing Hause, 2013, 344 p.

Smbat Kh. Hovhannisyan

НОВАЯ ПАРАДИГМА АРМЯНСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

Проблемы истории – 2, Ред.: А. Степанян, Ереван, Изд.: “Зангак-97”, 344 с.

Смбат Х. Ованнисян